

R A J U P U S U
OPISTO
Vie uuteen maailmaan.

Musiikin perusopetuksen opetussuunnitelma 2008

Opetussuunnitelman muutos.

1. Yleistä

1.1 Musiikin perusopetuksen yleisen oppimäärän toiminta-ajatus

RaJuPuSu-opistossa järjestetään musiikin perusopetuksen yleisen oppimäärän ja laajan oppimäärän perustason vaatimusten mukaista musiikinopetusta.

Musiikin perusopetus on lapsille (yli 7-vuotiaat) ja nuorille tarkoitettua tavoitteellista ja tasolta toiselle etenevää opetusta. Opisto voi myös järjestää alle kouluikäisille varhaisiän opetusta sekä opetusta aikuisille.

Musiikin perusopetuksen yleisen oppimäärän tehtävänä on luoda perustaa emotionaaliselle, esteettiselle ja eettiselle kasvulle sekä antaa edellytyksiä elinikäiseen taiteiden harrastamiseen. Opetuksen tehtävänä on myös kehittää ja säilyttää kansallista kulttuuria sekä tukea oppilaan kykyä arvostaa eri kulttuureita ja toimia monikulttuurisessa yhteiskunnassa.

Musiikin opiskelun tarkoituksena on avata oppilaille uusia mahdollisuuksia ymmärtää taidetta ja kulttuuria sekä niiden sisältämiä merkityksiä. Tehtävänä on myös kehittää oppilaiden ajattelemisen taitoja ja luovuutta elämän eri alueilla.

Yleisen oppimäärän tehtävänä on kehittää sellaisia taitoja ja tietoja, joita oppilas tarvitsee elämän eri aloilla ja jotka antavat hänelle valmiuksia hakeutua myöhempisiin opintoihin.

1.2 Arvot ja tavoitteet

Opetus perustuu ihmiskäsitykseen, jossa ihminen on ainutkertainen ja toimii vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa sekä vaikuttaa aktiivisesti elämäänsä. Keskeistä on oppilaan luovan ajattelun ja toiminnan tukeminen. Taidekasvatuksen tavoitteena on vahvistaa oppilaan aisti- ja tunneherkkyyttä ja tukea opiskelu- ja vuorovaikutustaitojen kehittymistä. Tavoitteena on myös kehittää eri kulttuurien ymmärtämistä ja tulkitsemistä.

Musiikin perusopetuksen tavoitteena on tukea oppilaan minän kasvua ja kehittymistä sekä hänen kykyään jäsentää ympäröivää todellisuutta. Oppilas rakentaa maailmankuvaansa ilmaisemalla ja tutkimalla taiteen keinoin kokemuksiaan ja itselleen merkityksellisiä elämän sisältöjä. Opiskelussa on keskeistä taiteen tekeminen ja sen kokemisen ilo sekä halu, taito, uteliaisuus ja uskallus tulkita taidetta persoonallisesti. Opetuksessa tulee ottaa huomioon oppilaiden yksilölliset erot ja tukea oppilaan kehittymistä hänen omista lähtökohdistaan.

Tavoitteena on myös ohjata oppilasta keskittyneeseen, määrätietoiseen ja pitkäjänteiseen työskentelyyn sekä rakentavaan toimintaan yksilönä ja ryhmän jäsenenä.

Musiikin perusopetuksen yleisen oppimäärän opetuksessa korostuu taiteidenvälisyys.

Tavoitteena on kehittää yhteistyötä taidekasvatusta antavien oppilaitosten ja muiden tahojen, mm. koululaitos, musiikkiyhdistykset kanssa.

2 Opetuksen toteuttaminen

2.1 Oppimiskäsitys

Opetussuunnitelma pohjautuu oppimiskäsitykseen, jonka mukaan oppiminen ymmärretään yksilölliseksi ja yhteisölliseksi taitojen ja tietojen rakennusprosessiksi, jonka kautta syntyy kulttuurinen osallisuus. Taiteen oppiminen on pitkäjänteinen ja kokonaisvaltainen prosessi. Opiskelu on tavoitteellista, ja erilaisissa tilanteissa työskennellään opettajan ohjauksessa, vuorovaikutuksessa opettajan ja ryhmän kanssa sekä itsenäisesti. Opettajalla on keskeinen merkitys sekä oppilaan opiskelutaitojen että opiskeluympäristön kehittämisessä sellaiseksi, että erilaisten oppilaiden edistyminen on mahdollista.

Oppilaalla on aktiivinen rooli opiskelussa ja oppimisessa. Opetuksessa otetaan huomioon oppilaan aiemmat kokemukset ja hänen elämismaailmansa. Oppimisessa lähtökohtana on tutkiva oppiminen ja toiminnallinen lähestymistapa opittaviin asioihin. Työtapojen tulee ohjata oppilasta arvostamaan kaikkien ryhmän jäsenten työskentelyä ja työn tuloksia.

2.2 Opiskeluympäristö

Tavoitteena on, että opiskeluympäristö tukee oppilaan kasvua ja oppimista sekä antaa hänelle onnistumisen kokemuksia. Hyvä opiskeluympäristö on ilmapiiriltään avoin, myönteinen ja oppilasta rohkaiseva. Oppilaalla tulee olla mahdollisuus asettaa omia tavoitteita, ja häntä tulee kannustaa työskentelemään itsenäisesti ja toisten kanssa. Oppilasta tuetaan löytämään sopivia työtapoja sekä kehittämään taitoja tavoitteelliseen ja pitkäjänteiseen opiskeluun.

Tilojen, työvälineiden ja materiaalien tulee mahdollistaa opetussuunnitelman perusteiden mukainen opiskelu. Hyvä opiskeluympäristö on fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvallinen.

Opiskeluympäristössä on otettava huomioon, että taiteellinen työskentely on pitkäjänteistä ja taitojen oppiminen tapahtuu vähitellen ja vaatii aikaa. Oppiminen perustuu tekemällä oppimiseen, suunnitelmallisuuteen sekä kykyyn arvioida omaa oppimista. Opetuksessa painottuvat yhdessä opiskelu ja oppiminen.

2.3 Oppilaaksi ottaminen

Oppilaaksi voidaan hyväksyä vähintään 7-vuotias lapsi tai nuori.

3 Opintojen rakenne ja laajuus

3.1 Opintojen rakenne

Opetus on opetussuunnitelmassa määriteltyjen opintokokonaisuuksien tavoitteiden ja sisältöjen pohjalta tasolta toiselle eteneviä opintokokonaisuuksia.

Oppilas voi lukea hyväkseen muiden musiikkioppilaitosten ja tahojen, kuten koulu-
laitos, musiikkiyhdistykset ym., antaman opetussuunnitelman mukaisen opetuksen.

3.2 Opintojen laajuus

Musiikin perusopetuksen yleisen oppimäärän laajuus on yhteensä 500 tuntia. Opin-
tojen laajuuden laskennallisena perustana on käytetty 45 minuutin pituista oppitun-
tia.

Yleiseen oppimäärään kuuluvien opintokokonaisuuksien lisäksi opisto voi tarjota va-
linnaisia opintokokonaisuuksia.

Musiikissa voidaan suorittaa myös Musiikkiopistojen liiton vaatimusten mukaisia
musiikin perusopetuksen laajan oppimäärän perustason tutkintoja (perustasot 1-3)

4 Oppimäärän ja opetuksen yksilöllistäminen

Mikäli oppilas ei vammaisuuden, sairauden tai muun näihin verrattavissa olevan
syyen vuoksi kykene opiskelemaan opetussuunnitelman mukaisesti, opetussuunnitel-
man tavoitteita voidaan yksilöllistää vastaamaan oppilaan edellytyksiä. Tällöin oppi-
laalle laaditaan henkilökohtainen opiskelusuunnitelma, jossa määritellään opiskelun
tavoitteet, opiskeluaika, opetuksen toteuttamistapa, tarvittavat tukitoimet, mahdolli-
set suoritukset ja arviointimenettely.

5. Opintojen rakenne

Musiikin yleisen oppimäärän opinnot voivat muodostua kahdella tavalla:

- 1) *useasta* eri **moduuleista**, jotka laajentavat musiikillista osaamista
- 2) *yhdestä* **moduulista**, joka sisältää *useita* tavoitteiden ja keskeisten sisältöjen poh-
jalta muodostettuja syventäviä *opintokokonaisuuksia*.

Yksittäisten opintokokonaisuuksien kesto ja laajuus on mainittu opetussuunnitelmas-
sa tavoitteiden ja sisältöjen kohdalla.

Oppilas tekee oman opiskelusuunnitelmansa oppilaitoksen opetustarjonnan pohjalta.
Oppilas voi koota musiikin yleisen oppimäärän opintonsa oppilaitoksen opetussuun-
nitelman mukaisista moduuleista joko valitsemalla

- eri moduuleja tai
- yhden moduulin tavoitteiden ja sisältöjen pohjalta rakentuvista musiikillista osaa-
mista syventävistä tasolta toiselle etenevistä opintokokonaisuuksista.

Oppilaan opintoja suunniteltaessa on otettava huomioon, että yleisen oppimäärän
moduulit muodostavat oppilaan tavoitteita palvelevan kokonaisuuden.

6. Tavoite

Taiteen perusopetuksen musiikin yleisen oppimäärän mukaisen opetuksen tavoitte-
na on luoda edellytyksiä hyvän musiikkisuhteen syntymiselle ja musiikin itsenäiselle

ja elämänikäiselle harrastamiselle. Tavoitteena on myös tukea aikuisten omaehtoista musiikin harrastamista.

Opetuksen tavoitteet muodostuvat oppilaiden henkilökohtaisten tavoitteiden pohjalta, ja opiskelussa korostuvat musiikin harrastamisen ilo ja oppilaan vapaus toteuttaa itseään oman kokemisen ja tekemisen kautta. Opetuksen tulee edistää luovuutta ja sosiaalisia taitoja.

Musiikin yleisessä oppimäärässä on tärkeää yhdessä opiskelu ja oppiminen sekä yhteismusisointi, johon yksilöopetus antaa valmiuksia.

Tehtävänä on kansallisen musiikkikulttuurin säilyttäminen elinvoimaisena sekä sen kehittäminen antamalla opiskelijoille laaja-alaista musiikillista yleissivistystä. Tärkeää on myös vuorovaikutus muiden musiikinopetusta ja muuta taideopetusta antavien oppilaitosten ja tahojen kanssa.

Oppilaita rohkaistaan itsenäiseen musiikin tuottamiseen. Tavoitteena on, että oppilas saa valmiuksia laulamiseen ja soittamiseen sekä säestämiseen, improvisointiin, säveltämiseen ja sovittamiseen.

Oppilaita ohjataan kaikkien opintokokonaisuuksien opetuksessa omaan harjoitteluun ja itsenäiseen työskentelyyn sekä oman edistymisensä ja oppimisensa arviointiin. Oppilaita kannustetaan musisoimaan ja harjoittelemaan yhdessä toisten kanssa sekä osallistumaan erilaisiin esiintymistilaisuuksiin. Musiikin kuuntelu on tärkeä osa kaikkea musiikin oppimista. Oppilaita rohkaistaan osallistumaan aktiivisesti kulttuurielämään niin musiikin tuottajana kuin kuulijana.

KESKEISET SISÄLLÖT MODUULEITTAIN

RaJuPuSu-opistossa musiikin yleisen oppimäärän **moduuleja** ovat:

- soitinopinnot
- yhteismusisointi
- musiikin tuntemus
- musiikkitaito
- musiikkiteknologia
- musiikkiteatteri

Lisäksi vuosittain saattaa tulla lisämoduuleja.

Jokainen moduuli sisältää yhden tai useamman **opintokokonaisuuden**. Yhden opintokokonaisuuden pituus on 50 tuntia. Opintokokonaisuus voi sisältää sekä lähiopiskelua että etäopiskelua.

Opetuksessa käytetään monipuolisia työtapoja, jotka tukevat oppilaan oppimista ja edistävät musiikin eri alueiden ja aihepiirien integroitumista toisiinsa.

MODUULIEN SISÄLLÖT

1. SOITINOPINNOT

Useita opintokokonaisuuksia.

- Opetuksen tavoitteena on ohjata oppilasta puhtaaseen sekä musiikillisesti rikkaaseen ja luovaan ilmaisuun.
- yksi opintokokonaisuus: *30 t lähiopiskelu + 20 t etäopiskelu.*
- Opetusaika 20-30 min./ opetuskerta
- *Yhden opintokokonaisuuden kesto RaJuPuSu-opistossa on 2-3 vuotta.*

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että oppilas

- kehittää instrumentin soittamisen tekniikkaansa
- oppii nuotinlukutaitoa ja prima vista -soittovalmiuksia
- oppii tulkitsemaan monipuolista ohjelmistoa
- oppii yhteissoittotaitoja ja saa solistisia valmiuksia
- saa esiintymistaitoja ja oppii välittämään musiikillisia ajatuksiaan yleisölle.

Mikäli opiskelija haluaa suorittaa laajan oppimäärän perustason tasosuorituksia, hän saa kustakin tasosuorituksesta opintokokonaisuuksia seuraavasti:

- taso 1/3 : 2 opintokokonaisuutta.
- taso 2/3: 2 opintokokonaisuutta
- taso 3/3: 3 opintokokonaisuutta

2. YHTEISMUSISOINTI

Useita opintokokonaisuuksia.

- orkesterit
- bändit
- soitinyhtyeet

Yhteismusisoinnissa oppilasta ohjataan laulamaan ja soittamaan yhdessä muiden kanssa sekä toimimaan ryhmän jäsenenä. Oppilas saa ryhmästä innostusta musisointiin ja harjoitteluun.

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että oppilas

- oppii yhteismusisointia ohjatusti ja itsenäisesti
- saa valmiuksia yhteissoinnin kehittämiseen
- oppii musisoimaan suhteessa muihin soittajiin ja laulajiin
- oppii ottamaan vastuuta erilaisten yhteismusisointitilanteiden järjestämisestä
- ymmärtää stemmaharjoittelun merkityksen yhteismusisoinnissa
saa esiintymiskokemuksia ja oppii esiintymistaitoja

3. MUSIIKIN TUNTEMUS

Yksi opintokokonaisuus.

Opetuksen tavoitteena on tutustuttaa oppilaat eri aikojen musiikkiin ja musiikin lajeihin ja sitä kautta auttaa heitä ymmärtämään yhteiskunnallisia ja taiteellisia ilmiöitä myös laajemmin. Äänitteiden kuuntelun lisäksi on tärkeää saada kokemuksia elävistä konserteista, joissa kaikki osatekijät luovat yhdessä kokonaisvaltaisen kuuntelukokemuksen.

Opintokokonaisuus koostuu lähi- ja etäopetuksesta.

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että oppilas

- oppii keskittymään musiikin kuunteluun
- oppii tuntemaan eri aika- ja tyylikausien sävellyksiä
- oppii tuntemaan musiikin eri lajeja
- oppii analysoimaan ja ymmärtämään erilaisia sävellyksiä
- oppii arvioimaan musiikkia
- oppii käyttämään erilaisia ympäristön tarjoamia musiikkipalveluita.
- Opintokokonaisuuteen voidaan liittää itsenäistä opiskelua ja siihen liittyviä kirjallisia harjoitustöitä.
- Oppilas voi suorittaa opinnot myös laajan oppimäärän mukaan suorittamalla vaatimusten mukaisen kokeen

6. MUSIIKKITAITO

Neljä opintokokonaisuutta

Musiikin teorian ja säveltapailun opetuksessa korostetaan teoreettisten asioiden oppimista oman tekemisen, soittamisen ja laulamisen kautta. Yleistavoitteena on nuotinlukutaidon kehittäminen. Sisällöissä keskeisiä osa-alueita ovat rytmi, melodia, intervallit, asteikot ja soinnut.

Opintokokonaisuus koostuu lähi- ja etäopetuksesta.

- 1. opintokokonaisuus: Musiikkitaito 1 oppimäärä
- 2. opintokokonaisuus: Musiikkitaito 2 oppimäärä
- 3. ja 4. opintokokonaisuus: Musiikkitaito 3 oppimäärä, opetusaika 90 min.
- oppilas voi halutessaan suorittaa laajan oppimäärän perustason mukaiset tasokokeet.

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että oppilas

- oppii nuotinlukutaitoa
- oppii yhdistämään teoriaopetuksen käytännön musisointiin
- oppii musiikillista ajattelukykyä
- ymmärtää musiikillisia lainalaisuuksia
- oppii jäsentämään musiikkia.

8. MUSIIKKITEKNOLOGIA

Yksi opintokokonaisuus.

Musiikkiteknologiaopintojen tavoitteena on, että opiskelija oppii perusvalmiudet hyödyntää tieto- ja viestintäteknologiaa musiikkiharrastuksessaan ja opinnoissaan. Varsinaisiin työkaluihin ja verkkotoiminnan perustaitoihin perehtymisen lisäksi oppilas omaksuu valmiuksia musiikin tuottamiseen tietotekniikan avulla.

Opintokokonaisuus koostuu lähi- ja etäopetuksesta

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että oppilas

- oppii käyttämään tietokonetta oman opiskelunsa tukena
- kykenee hyödyntämään opinnoissaan tietoverkkojen ja verkkopedagogiikan antamia mahdollisuuksia
- ymmärtää notaatio- ja äänitysohjelmien toimintaperiaatteet
- oppii hallitsemaan nuottisivun tuottamiseen ja muokkaamiseen liittyvät toiminnot
- kykenee tuottamaan musiikkia tietotekniikan avulla.

9. MUSIIKKITEATTERI (TAITEIDENVÄLISYYS)

Useita opintokokonaisuuksia.

Musiikkiteatteri sisältää näyttelijäntyön, musikaalitanssin, musikaalilaulun ja musiikaali-orkesterin kurseja.

Opiskelija perehtyy erilaisiin esittäviin taiteisiin musikaalin valmistamisen kautta.

Oppilas voi valita joko musiikaali-orkesterin tai kokonaisuuden, johon kuuluvat näyttelijäntyö, musikaalitanssi ja musikaalilaulu.

Opintokokonaisuuksia voi saada jokaisesta osa-alueesta.

Tavoitteina ja keskeisinä sisältöinä on, että

- oppii esiintymistaitoja
- oppilas pystyy esim. laulamaan, tanssimaan ja näyttelemään samanaikaisesti.
- esitysten valmistamisen kautta oppii pitkäjänteiseen, tavoitteelliseen työskentelyyn.
- herättää mielenkiinnon mm. teatteriin ja tanssiin taidemuotoina.

ARVIOINTI

Arvioinnin tehtävänä on tukea oppilaan edistymistä opinnoissa. Arviointi on kannustavaa ja rohkaisevaa ja ohjaa oppilasta myös omien tavoitteiden asettamiseen. Monipuoliseen, jatkuvaan arviointiin sisältyy erilaisia palautteen antamisen tapoja ja ohjausta itsearviointiin.

Oppilaan tulee saada työskentelystään ja suorituksistaan sanallista palautetta suullisesti ja/tai kirjallisesti koko opintojensa ajan.

Opiskelijalla on opintokirja, johon opettaja voi tehdä tarpeelliset merkinnät

Taiteen perusopetuksen yleisen oppimäärän päättötodistuksessa ei käytetä numeroarvostelua.

Tasokokeiden arviointi

Halutessaan oppilas voi suorittaa SML:n vaatimusten mukaisia perustason tasokokeita.

Perustaso 1 arvioidaan
hyväksytty/hylätty

Perustaso 2 arvioidaan
hyväksytty/hylätty

Perustaso 3 arvioidaan

Erinomainen 5

Kiitettävä 4

Hyvä 3

Tyydyttävä 2

Hyväksytty 1

Uusittava

Tasokokeet ovat valtakunnallisten ohjeiden mukaiset.

Tutkintolautakunnat :

Perustaso 1: Kaksi jäsentä, joista toinen voi olla oma opettaja.

Perustaso 2: Kaksi jäsentä, joista toinen voi olla oma opettaja.

Perustaso 3: Kolme jäsentä, omaa opettajaa ei lueta lautakunnan jäseneksi.

Soittimen tasokokeen suorittamisesta annetaan opiskelijalle suullisen palautteen lisäksi myös kirjallinen palaute.

TODISTUKSET

Yleinen oppimäärä

Oppilas saa taiteen perusopetuksen yleisen oppimäärän päättötodistuksen suoritettuaan **yhdestä tai useammasta moduulista** yhteensä **10 opintokokonaisuutta**. Kaikki oppilaan suorittamat moduulit ja opintokokonaisuudet merkitään päättötodistukseen.

Laajan oppimäärän perustaso

Oppilas saa laajan oppimäärän perustason päättötodistuksen suoritettuaan siihen vaadittavat tasokokeet ja osallistuttuaan riittävään määrään yhteismusisointia.

Oppilaille annetaan pyydettyä todistus suoritetuista opintokokonaisuuksista.

Päättötodistuksen tulee sisältää seuraavat asiat:

- koulutuksen järjestäjän ja oppilaitoksen nimi
- Opinnot, joista päättötodistus annetaan
- oppilaan nimi ja syntymäaika
- opiskeluaika vuosina
- oppilaan suorittamat opintokokonaisuudet ja oppilaan saaman opetuksen tuntimäärä niissä (laskennan perustana käytetään 45 minuutin pituisia oppituntia)
- oppilaan suorittamat tasosuoritukset ja arvosanat
- rehtorin allekirjoitus ja oppilaitoksen leima
- lainsäädäntö, johon koulutus perustuu
- opetusministeriön myöntämän koulutuksen järjestämisluvan päivämäärä tai kunnan päätös (päivämäärä) opetussuunnitelman hyväksymisestä
- maininta, että taiteen perusopetuksen yleinen oppimäärä koostuu vähintään kymmenestä opintokokonaisuudesta
- maininta, että koulutus on toteutettu Opetushallituksen vahvistamien taiteen perusopetuksen yleisen oppimäärän opetussuunnitelman perusteiden 2004 mukaisesti.

Varhaisiän musiikkiopinnot

Varhaisiän musiikinopetuksen tavoitteena on, että lapsi saa musiikillisia elämyksiä, valmiuksia ja taitoja, jotka muodostavat pohjan hyvälle musiikkisuhteelle ja myöhemmälle musiikkiharrastukselle. Lapsi kehittyy kuuntelemaan ja kokemaan musiikkia sekä ilmaisemaan itseään musiikin keinoin. Musiikin elementit – rytmi, muoto, harmonia, melodia, dynamiikka ja sointiväri – muodostavat opetuksen keskeisen sisällön. Elämysten avulla, leikin keinoin harjaannutetaan lapsen musiikillista muis-

tia ja musiikin kuunteluvalmiuksia sekä tuetaan hänen kognitiivista, emotionaalista, motorista ja sosiaalista kehitystään.

Aikuisten musiikkiopinnot

Aikuisten opetusta suunniteltaessa ja järjestettäessä otetaan huomioon, että aikuiset harrastajat ovat musiikkitaidoissaan ja -tiedoissaan hyvin eri vaiheissa ja heidän kiinnostuksen kohteensa ja harrastusmotivaationsa ovat monenlaisia. Aikuisten oppimisessa korostuu itsenäisyys ja oma-aloitteisuus, ja opetuksessa otetaan huomioon aikuisten kyky itse ohjata omaa oppimistaan ja harjoitteluaan. Osallistuminen opiskelun suunnitteluun ja arviointiin ovat onnistuneen opiskelun edellytyksiä. Sitoutuminen ja halu oppia ja kehittyä ovat oppimisen vahva tuki, joka voi korvata esimerkiksi iän tuomia fyysisiä rajoituksia. Sosiaalinen vuorovaikutus ja yksilöllisten tarpeiden huomioon ottaminen sekä kannustava ja myönteinen palaute ovat myös aikuisten oppimisessa tärkeitä.

Oppimäärän ja opetuksen yksilöllistäminen

Oppimäärää ja opetusta yksilöllistettäessä on otettava huomioon, että opintojen tavoitteet ovat musiikkikasvatuksellisia. Oppilaalta edellytetään kykyä käyttää annettavaa opetusta hyväkseen. Tavoitteissa painottuvat oppilaan musiikillisten kykyjen ja taitojen kehittäminen hänen omista lähtökohdistaan sekä musiikin elämyksellinen kokeminen. Opetusta voidaan toteuttaa sekä yksilö- että ryhmäopetuksena.